

המקור לדין עונג שבת

כמקור למצות עונג שבת, נזכרים מיד בפסוקים בישעיהו (נח, יג-יד), שיש שאומרים אותם בקידוש בשבת בבוקר:

אם תִּשָּׁיב מִשְׁפַּת רִגְלֶךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶךָ בְּיוֹם קִדְשֵׁי וְקִרְאתָ לַשַּׁבָּת עֲנֵג לְקַדּוֹשׁ ה' מְכַבֵּד וְכַבְּדָתוֹ מַעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמִּצְוֹת חֲפָצֶךָ וְדַבַּר דְּבָר. אִזְ תִּתְעַנֵּג עַל ה' וְהִרְפַּבְתִּיךָ עַל בְּמַתִּי אֶרְץ וְהֶאֱכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אֲבִיךָ כִּי פִי ה' דִּבֶּר.

כיון שפסוקים אלו נמצאים בנביא, לכאורה משמע שמעמד מצות עונג שבת הוא מדברי קבלה, מדברי נביאים. כך אכן נראה דעת הסמ"ג (מצוות עשה ל):

מצוות עשה מדברי הנביאים לעשות לשבת כבוד ועונג, שנאמר: וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכבוד... וכבדתו - שלא יהא מלבושך של חול כמלבושך של שבת... מסדר אדם שולחנו בליל שבת, וכן במוצאי שבת, אף על פי שאין צריך אלא לכזית, כדי לכבדו בכניסתו וביציאתו... וצריך שיתן שתי מפות על השולחן והפת בינתיים בערב שבת, ולאחר הקידוש יסיר המפה, ועתה נראה שהסעודה באה **לכבוד שבת**... ויסעוד... **כל זה לכבוד שבת**... הדלקת נר בשבת חובה, ועיקר ציוויה **מפי הנביאים שציוו לכבד את השבת**, והדלקת נר נאה הוא עיקר הכבוד, ומברכין עליו אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של שבת דגבי נביא כתיב אליו תשמעון, וגם בכלל לאו דלא תסור הוא... **עונג שבת** היא אכילת בשר ודגים ושתיית יין, **ומעננה כפי כחו**.

וכן הפרי מגדים (אורח חיים פתיחה כוללת חלק א):

דברי קבלה המוזכר בנביאים וכתובים כמו מגילה דברי קבלה, וכמו עונג וכבוד שבת ויום טוב המוזכר בנביאים.

וכן החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק א אורח חיים רח):

מכל מקום וקראת לשבת עונג מחודשת **מתקנת נביאים**, כי בתורה אין זכר אלא ג' פעמים היום לשלש סעודות כל שהוא, אבל לא לעונג, כי ביום טוב כתיב שמחה, ועונג שבת מתקנת נביאים.

אולם, ראשונים ואחרונים נקטו שמצות עונג שבת היא ממש דאורייתא. כך למשל הרי"ף גיאת, הרשב"א,¹ הר"ן,² הריב"ש,³ המגן אברהם,⁴ הרב פעלים,⁵ וכן עוד ראשונים ואחרונים שיובאו לקמן. זו לשון הרי"ף גיאת (הלכות תשובה עמוד ס):

אין אנו דוחים **עונג שבת ושמחת יום טוב הקבועים מן התורה** מפני תענית נדבה שאין לה עיקר חיוב ואפילו מדברי סופרים. ושבת לא הותרה אלא לתענית חלום בלבד.

וכן משמע ממדרש תנחומא (בראשית ג):

אסור להתענות (תענית אסתר) בערב שבת מפני טורח שבת... אתי לאימנועי מכבוד שבת, וכבוד שבת עדיף מאלף תעניות,⁶ **זכבוד שבת דאורייתא** ותענית דרבנן, ואתי כבוד שבת דאורייתא ודחי תענית דרבנן, אלא מקדימין ומתענין בחמישי.

כיון שהפסוקים שהבאנו לעיל לגבי עונג שבת נמצאים בישיעהו, כיצד הופכת מצות עונג שבת להיות דאורייתא? עונה על כך בספר יראים (סימן תיב, בדפוס ישן - סימן צט):

מצות עונג שבת גמרא גמירא לה, עד דאתא ישעיה ואסמכה אקרא, דכתיב וקראת לשבת ענג. והכי נמי אמרינן בזבחים פ"ב (כ"ב ע"ב) ובפרק כהן גדול בסנהדרין (כ"ב ע"ב)⁷ לענין מצוה אחרת: אמר רב חסדא דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו, מתורת יחזקאל בן בוזי למדנו: "ערל לב וערל בשר לא יבא אל מקדשי לשרת". ועד דלא אתא יחזקאל גמרא גמירי לה, ואתא יחזקאל ואסמכיה אקרא.

ובשבת פרק כל כתבי הקודש אמרינן: במה מעננה? אמר רב יהודה משמיה דרב: בתבשיל של תרדין, ודגים גדולים, בראשי שומים. ולא דוקא [אלו] אלא **כל דבר**

¹ שו"ת הרשב"א (א, קכו): "היכי שרינן איסורא דאורייתא משום עונג שבת? תו ליכא לאקשווי מידי. שהרי התורה התירתה מדכתיב תלמד ליראה כל הימים".

² חדושי הר"ן פסחים (צ"ט ע"ב): "מצות עונג שבת נמי מדאורייתא הוא... פקדיה רחמנא אאכילה בהדיא... לקדש את השבת ולענגו".

³ שו"ת הריב"ש (תקיג): "אין דוחין עונג שבת דאורייתא משום תענית...".

⁴ אורח חיים רנא, ו: "ואם לא ימצא לקנות אחר התפלה אזי יקנה (ביום שישי, לפני תפילת שחרית) ואחר כך יתפלל, שזו מצוה עוברת וגם היא דאורייתא. ובלבד שיקרא קריאת שמע קודם".

⁵ שו"ת רב פעלים (חלק ג אורח חיים כב): "כיון דנראה עיקר כמאן דאמר עונג שבת דאורייתא, צריך לכוין האדם בלבו בעונג שבת, שהוא מקיים מצות עשה מן התורה".

⁶ מדרש תנחומא אומר ש"כבוד שבת עדיף מאלף תעניות". בליקוטי מוהר"ן (ני"ז): "ויכול לפעול באכילת שבת מה שפועל בתעניות... בזכות עונג שבת כמו שפועל בצום... אבל כשזוכה לבחינת עונג שבת כנ"ל, אז אין צריך לצום. כי פועל באכילתו, מה שפועל על ידי הצום".

⁷ מדהים שהעיקרון מופיע גם במסכת זבחים וגם במסכת סנהדרין באותו דף ועמוד בדיוק. ישנם עניינים כאלו שבאופן פילאי מופיעים במסכתות שונות באותו דף (כמדומה שעמד על כך הרב בא גד).

מאכל הערב לאדם קרוי עונג. ואמר רב חייה בר אשי אמר רב: ואפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג. מאי הוי? אמר רב פפא: כסא דהרסנא – פירוש: דבר מועט, אך שיהיה ניכר שלכבוד שבת עשאו. ומלן דעונג הוי אכילה? דכתיב: "ואז תתענג על ה' והרכבתיד על במתי ארץ והאכלתיד נחלת יעקב אביך".

וכשם שיש עונג באכילה, כך יש עונג בהנאת גופו. ומצוה לאדם לענג עצמו בהנאת גופו שגם היא נקראת עונג, דכתיב "אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרוך".

אם כן, אומר היראים שמצות עונג שבת היא הלכה למשה מסיני, והפסוקים בישיעיהו הם לא המקור. המקור הוא קדום יותר, והפסוקים בנביא הם מעין אסמכתא.⁸

מנין זאת ליראים? האחרונים הביאו לכך כמה הוכחות:

הערוך לנר הוכיח זאת מכך שאין נביא רשאי לחדש דבר. זו לשונו (יבמות צ"ג ע"א):

ויש לומר דמזה עצמו מוכח דמדאורייתא הוא (עונג שבת), **דהרי אין נביא רשאי לחדש דבר**, אלא על כרחך דגמרא גמירא ואתי ישעיה ואסמכיה אקרא.⁹

הפרי מגדים אומר שכן מוכח מלשון הפסוקים הנ"ל בישיעיהו: כיון שהפסוקים מסתיימים במילים "כי פי ה' דיבר" – משמע שה' כבר ציוה זאת קודם לכן, הלכה למשה מסיני. זו לשון הפרי מגדים (אורח חיים פתיחה כוללת חלק א):

ודע שיש אומרים הלבשת ערומים דין תורה הוא, הואיל וכתוב ביה "כה אמר ה'" עיין שם. עיין במנין המצות בשורש הא' ובמגלת אסתר למהר"י דיליאון ז"ל. ואם כן, בעונג וכבוד שבת ויום טוב **דכתיב בסוף כי פי ה' דבר** הוה דין תורה.

הצמח צדק הקדמוני¹⁰ אומר שכן מוכח מהגמרא בפסחים (ס"ח ע"ב, יובא לקמן). הגמרא מביאה את הפסוק שהבאנו לעיל "וקראת לשבת עונג" כמקור למצות עונג שבת, והצמח צדק מדייק מההקשר בגמרא שעונג שבת – דאורייתא. ר' אליעזר ור' יהושע נחלקו על

⁸ החתם סופר בחידושו לשבת כ"ה ע"ב הביא את דברי היראים הללו (ובכך החת"ס מעט סותר לדבריו שהובאו לעיל).

⁹ עיקרון זה מופיע גם בהשגות הרמב"ן על ספר המצוות בשורש השני: "מה שכתוב בנבואה בדרך הצוואות, כגון שמוהירין על עשה ומתירין על לא תעשה – דבר תורה הוא! והענין הזה, מפני שהוזהרנו בתורה: 'אלה המצות – מלמד שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה', ידענו כי הבא בנבואה דבר תורה הוא – או שהוא פירוש לפסוק שלתורה או שהוא בידם הלי"מ... והלאוין והאזהרות שבדברי נביאים הם גמרא בידם מסיני והסמיכו אותן לכתוב בנבואה".

¹⁰ אין זה שו"ת צמח צדק של רבי מנחם מנדל שניאורסון, אלא זהו שו"ת צמח צדק קדמון יותר, של מי שגם הוא נקרא רבי מנחם מנדל – רבי מנחם מנדל קרוכמל, שהיה תלמיד הב"ח, למד יחד עם הט"ז, והיה רבותיהם של עבודת הגרשוני, עטרת זקנים ועוד.

דאורייתא, על "עצרת לה' " ו"עצרת תהיה לכם", ועל מחלוקת זו אומר רבה: הכל מודים בשבת, משום "וקראת לשבת עונג", משמע שאף "וקראת לשבת עונג" הוא מדאורייתא. הצמח צדק נשאל האם שרי, כאשר הגויים מייקרים בכוונה את הדגים, לעשות תקנה שלא יקנו דגים, כדי שיוזלו המחירים, אף שתקנה זו לכאורה תפגע, בינתיים, בעונג שבת. זו לשון תשובתו (סימן כח):

תשובה: יראה דשפיר דמי למיעבד כך, מהא דאיתא במתניתין סוף פרק א' דכריתות... ופירש רש"י: אף על פי שהיקל על דברי תורה, "עת לעשות לה'" הוא, שאלמלא לא ימצאו - יחדלו מלהביא אפילו אחד, ויאכלו קדשים בטומאת הגוף עכ"ל.

הרי אפילו בדבר דאורייתא היקל משום היוקר, כל שכן קניית דגים דאינו אלא לכבוד שבת. אף על גב דכבוד שבת נמי דאורייתא הוא דכתיב וקראת לשבת עונג, ואמרינן בפסחים פרק אלו דברים דף ס"ח: אמר רבה הכל מודים בשבת דבעינן לכם... משמע מזה לכאורה דכבוד שבת בדגים דאורייתא הוא, הא התם בסמוך קאמר רב חייא בר אשי אמר רב: אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו הרי זה עונג. הרי מבואר דמדאורייתא בכל מילי דעשאו לכבוד שבת סגי, ולא דוקא דגים. והא דאמר רב יהודה אמר רב דצריך לענגו בדגים גדולים - היינו מאן דאית ליה ברווחה ויכול למצוא בנקל, אבל למאן דלית ליה סגי בכל מילי. וכן כתב הטור א"ח בסימן רמ"ב. לכך, אם על ידי זה שקונים לכבוד שבת דגים מתייקר השער, שפיר דמי לעשות תיקון שלא יקנו דגים כלל לכמה שבתות כדי שיוזלו.

אם כן, הצמח צדק מתייחס בחיוב לתקנה, משום ש"ביטולה הוא קיומה", וכן משום שאף בינתיים יוכלו לצאת ידי חובת עונג שבת בדבר אחר. ואף שלכאורה אמר הקב"ה ביחס לשבת: "לווי עלי ואני פורע", ולכן לכאורה מה אכפת לן שהדגים יקרים, מסביר הצמח צדק שזה נאמר ביחס למי שיש לו, אך מי שעני ואין לו, לא צריך ללוות ולקנות,¹¹ ובשבילו התקנה ודאי נצרכת. ע"ש עוד.

מכל מקום לעניינינו, אומר הצמח צדק כנ"ל, שעונג שבת הוא דאורייתא, ומוכיח זאת מהגמרא בפסחים (יובא לקמן).

¹¹ נראה דהצמח צדק, מסכים לתירוצו של התוספות (ביצה ט"ו ע"ב): "לווי עלי ואני פורע - והא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, הני מילי כשאין לו לפרוע". וראה לקמן, בדברי התולדות יעקב יוסף, תירוצים נוספים לסתירה זו.

בפסוקי התורה

יתכן שהמקור בתורה לעונג שבת מעוגן אף יותר. יתכן שעונג שבת איננו רק הלכה למשה מסיני ללא מקור מפורש בתורה, אלא אף מופיע בכמה פרשות בתורה.

בפרשת כי תשא - הזכרנו לעיל את הפסוקים "אם תשיב..." שאותם יש נוהגים לומר בקידוש בשבת בבוקר. פסוקים נוספים שיש נוהגים לומר בקידוש בשבת בבוקר הם הפסוקים בפרשת כי תשא (שמות לא, טז): "וְשִׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתֵם בְּרִית עִלְמִים".

פסוקים אלו מתרגם התרגום יונתן: "וְיִנְטְרוּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יַת שַׁבְּתָא לְמַעַבְד תְּפִנוּקֵי שַׁבְּתָא לְדַרְיָהוֹן קָיִים עֲלָם". מה פירוש "לעשות את השבת"? לכאורה, אומר התרגום יונתן, ש"לעשות את השבת" פירושו - לעשות עונג שבת, לענג את השבת.

בפרשת אמור (ויקרא כג, ב-ג):

דָּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲלֵהֶם מוֹעֲדֵי. שְׁשֵׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת שַׁבְּתוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ כָּל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ שַׁבָּת הוּא לֵה' בְּכֹל מוֹשְׁבֵיתֵיכֶם.

ובספרא (פרשה יב יד, ד): "מקרא קדש - קדשהו. במה אתה מקדשו? במאכל ובמשתה ובכסות נקייה".

וברמב"ן (ויקרא כג, ב-ז):

וטעם מקראי קדש... לעשות אותו יום משתה, כמו שנאמר בקבלה "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם" ... ורבותינו ז"ל אמרו (ספרי פנחס קמז): ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה - כלומר שלא יהא חוקם אצלך כחק שאר הימים, אבל תעשה להם מקרא של קדש - לשנותם במאכל ובמלבוש מחול לקדש, וגם זה דעת אונקלוס.¹²

בפרשת ראה (דברים יד, כג):

וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשִׁכְּוֹן שְׁמוֹ שָׁם מֵעַשָׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרְךָ וּבְכֹרֶת בְּקָרְךָ וְצֹאנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים.

¹² המשנה ברורה, בס"ק הראשון בהלכות שבת (רמב, א) ובשער הציון שם, מציין את הרמב"ן הזה כמקור לכך שעונג שבת דאורייתא.

על פסוקים אלו אומרת הגמרא ביבמות (צ"ג ע"א-ע"ב):

...דרבי ינאי הוה ליה אריסא דהוה מייתי ליה כנתא דפירי כל מעלי שבתא. ההוא יומא נגה ליה ולא אתא, שקל עשר מפירי דביתיה עליהו. אתא לקמיה דרבי חייא, אמר ליה: שפיר עבדת, דתניא: **למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים - אלו שבתות וימים טובים**. למאי הלכתא? אילימא לעשורי ומיכל, איצטריך קרא למישרי טלטול דרבנן?! אלא לאו כי האי גוונא.

הגמרא אומרת שמותר, לצורך עונג שבת ויום טוב, לעשר בשבת או לעשר מראש. רש"י (שם) מביא: "כל הימים אלו יום טוב ושבתות - הוי למד להיזהר שלא יבטל עונג שבת בשביל תיקון הטבל. אלא לאו כי האי גוונא - דמותר לעשר על מה שלא בא לעולם ועתיד לבא **לצורך עונג שבת**". וכן בחידושי הרמב"ן והרשב"א (שם): "משום מצוה רבה דכבוד שבת שרי".

הגמרא למדה, כאמור, מהפסוק "למען תלמד ליראה את ה' אלוקיך כל הימים". מכך דייק הערוך לנר (שהזכרנו לעיל), שעונג שבת דאורייתא, ולכך נוטה גם בשו"ת הרשב"א (א, קכו).¹³

ראיה מדין עירוב תבשילין

ראיה נוספת לכך שעונג שבת מדאורייתא הביא הדברי ירמיהו (על שבת ל' ע"א):

והנה מהא דלרבא במסכת ביצה דף ט"ו ע"ב עירוב תבשילין כדי שיברור מנה יפה לשבת וכו' - נראה דהוי מדאורייתא העונג, דאם לא כן הוי תרי דרבנן.

חכמים תקנו עירוב תבשילין. רבא בביצה נימק שהטעם לעירוב תבשילין הוא בשביל לדאוג לעונג שבת. מכך משמע שעונג שבת דאורייתא. אחרת, תקנת עירוב תבשילין היא מעין גזירה לגזירה.

דעת הרמב"ם

אומר הרמב"ם (הלכות שבת פ"ל ה"א):

ארבעה דברים נאמרו בשבת: שנים מן התורה, ושנים מדברי סופרים - והן מפורשין על ידי הנביאים. שבתורה: זכור ושמור. ושנתפרשו על ידי הנביאים: **כבוד ועונג, שנאמר: וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד**.

¹³ הבאנו לשונו לעיל בהערה 1.

לכאורה משמע מלשון הרמב"ם שכבוד ועונג אינם דאורייתא.¹⁴ אולם האחרונים הסבירו שאף לפי הרמב"ם עונג שבת דאורייתא. כך החתם סופר בחידושו (שבת ק"א ע"א):

הרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת כתב: עונג שבת וכבודו הוא מדברי סופרים... ואין כוונתו שהוא מדברי רבנן או דברי קבלה כשמחת פורים, אלא הוא דאורייתא ממש, נאמר בעל פה הלכה למשה מסיני, ואתא ישעיה ואסמכיה אקרא. דאי לא תימא הכי שהיה הלכה למשה מסיני - לא היה נביא רשאי לחדש דבר מעתה! אלא על כרחך: הלכה למשה מסיני היא, וקרי ליה מדברי סופרים כמו קידושי כסף שממיתין עליהם ורמב"ם קורא להו מדברי סופרים כידוע... וכן פסק בהלכות נדרים פ"ו הל' ט' דנדר לצום בשבת צריך לקיים נדרו דשבת דאורייתא ולא בעי חיזוק, מה שאין כן חנוכה ופורים בעי חיזוק, ועיין שם בכסף משנה.

כלומר עונג שבת הוא הלכה למשה מסיני, והפסוקים בנביא הם כעין אסמכתא. וכן בשו"ת חתם סופר (ח"א אורח חיים קסח), ובפרי מגדים (אורח חיים א"א רמח, ו), ובדברי ירמיהו על הרמב"ם הנ"ל. וכן הרב יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל, ביבאר יצחק, בפירושו השני.¹⁵ בפירושו הראשון אומר הרב יצחק אלחנן, שהמילים ברמב"ם "והן מפורשין על ידי הנביאים" אינם מתייחסים רק ל"שניים מדברי סופרים" אלא אף ל"שניים מן התורה"! על פי פירושו, דברי הנביאים, "וקראת לשבת עונג" וכו' מתייחסים גם ל"זכור ושמור", מפרשים את ה"זכור ושמור". אם כן, אומר הבאר יצחק ברמב"ם, שעונג שבת (או לכל הפחות סעודת שבת), הוא חיוב מדאורייתא מ"זכור ושמור", ורק מתפרש בדברי הנביאים! זו לשונו (שו"ת באר יצחק אבן העזר ב):

ועיקר שיטת הרמב"ם דפסק דנשבע להתענות בשבת אין השבועה חלה, צריך ביאור... יש לומר דהא כתב הרמב"ם דזכור ושמור נתפרשו על ידי הנביאים, שנאמר וקראת לשבת עונג, לכן הויה סעודת שבת כמו דאורייתא ממש, דהנביאים פירשו בזה להפסוק דזכור ושמור.

¹⁴ ובביאור הלכה (רנ ד"ה 'ישכים בבוקר') הבין שלפי הרמב"ם עונג שבת הוי דברי קבלה: "כתב הרמב"ם דעיקר עונג שבת הוא מדברי קבלה".

¹⁵ זה לשונו (אבן העזר ב'): "גם יש לומר דזה דומה למה שכתב רש"י במועד קטן גבי עשה דיחיד דכתיב אבל יחיד עשי לך. ופירש הרא"ש שם דזהו כדאמרינן בעלמא עד דלא אתא יחזקאל - מאן אמרה? אלא גמרא גמירא ואסמכינה אקרא עיין שם, וכן יש לומר בזה".

כעין זה ביאר ברמב"ם הגרי"ד סולובייצ'יק (שיעורים לזכר אבא מארי בשיעור "כיבוד ועונג שבת"):

כבוד ועונג... מהוות הנה המשך מצוות זכור ושמור שנאמרו בתורה. הכתוב "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד" מפרש את תוכן מצוות זכור ושמור. כשאדם מקפיד על עונג וכיבוד - הוא משלים את מצוות זכור ושמור. לפיכך חיבר הרמב"ם כיבוד ועונג עם זכור ושמור.¹⁶

בדברי המשנה ברורה

המשנה ברורה פתח את הלכות שבת בענין עונג שבת. וכך כתב שם (רמב, א):

הנה **עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו על ידי הנביאים**, וכמו שנאמר וקראת לשבת עונג. **ויש פוסקים שסבירא להו דעיקרו הוא מן התורה**, שהשבת הוא בכלל מקראי קודש שנאמר: "וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש" וגו'. ומקרא קודש פירשו חז"ל בספרא, דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בעונג אכילה ושתיה.¹⁷

בשער הציון (שם א), כמקור לדעה שעונג שבת מדאורייתא, הפנה המשנה ברורה לרמב"ן בפרשת אמור, שהבאנו לעיל, שמהמלים "מקראי קודש" למד על עונג שבת, וכדרשת הספרא שהבאנו לעיל. ומיד אחר כך כתב בשער הציון: "ועיין בספר החינוך מצוה רצו ובב"י סימן תפו, דלדידהו הוא מדברי סופרים...". ויש להעיר, שמדברי החינוך והבית יוסף נראה שאין ראייה שהם סוברים שעונג שבת איננו דאורייתא. במקורות שהזכיר בשער הציון אין התייחסות לנושא עונג שבת. כוונתו היתה, כנראה, שבמקורות אלו רואים שהם פירשו את המילים "מקרא קודש", באופן שאינו קשור לעונג שבת.¹⁸ אולם כפי שנתבאר לעיל, אף אם אין הם סוברים שמהמילים "מקרא קודש" יש מקור לענין עונג שבת, אף על פי כן, יתכן שהם מסכימים שעונג שבת הוא הלכה למשה מסיני, או שהוא דאורייתא מאחד

¹⁶ הגרי"ד שם אומר שהרמב"ם מייחס את עונג שבת בפרט ל"שמור את יום השבת לקדשו". אולם, לא ברור מדוע הוא טוען שהרמב"ם מחבר את עונג שבת ל"שמור" יותר מאשר ל"זכור". ולכאורה, על פי כיוון זה, יש לומר שהרמב"ם מחבר את עונג שבת גם ל"זכור" לא פחות מאשר ל"שמור".

¹⁷ הרואה את דברי המשנה ברורה עלול להתרשם שעונג שבת מדברי נביאים, ויש אומרים מדאורייתא. אולם לאור הדברים שראינו לעיל, נראה שהקריאה הנכונה היא שעונג שבת מפורש בנביא, אך מעמדה לדעות רבות - דאורייתא. וכפי שראינו לעיל, שראשונים ואחרונים רבים כתבו, שאף שהיא מפורשת בנביא - מעמדה מדאורייתא.

¹⁸ החינוך פירש "מקרא קודש" לענין איסור מלאכה. הבית יוסף פירש "מקרא קודש" לענין שצריך להזכירו בתפילה (והוסיף אפשרות שכולל גם איסור מלאכה).

מהמקורות האחרים שהובאו לעיל (בפרשת ראה ובפרשת כי תשא), וכפי שראינו בראשונים ואחרונים רבים שסוברים שעונג שבת הוא דאורייתא. כעין דברי שער הציון, גם מדברי הפרי מגדים משמע לכאורה שיש מחלוקת האם עונג שבת הוא דאורייתא הוא דרבנן, ושיש לתלות בכך את המחלוקת האם האיסור להתענות בשבת הוא דאורייתא או דרבנן.¹⁹ אולם, כמדומה, שלא מצינו אף ראשון או אחרון שכתב במפורש שעונג שבת מדרבנן. וכפי שראינו, ראשונים ואחרונים רבים (וכן ראינו במדרש תנחומא ובתרגום יונתן) כתבו שעונג שבת הוא דאורייתא (או לכל הפחות דברי קבלה, דברי נביאים).²⁰

האם אף ביום טוב יש מצות עונג?

ראינו לעיל מקורות לעונג שבת מהפסוקים בפרשות אמור וראה. לכאורה משמע ממקורות אלו שאף יום טוב בכלל עונג. בפרשת אמור המילים "מקרא קודש" כתובים לא רק על שבת, אלא גם על יום טוב. לפני פירוט המועדים נאמר באופן כללי שאלו "מקראי קודש", ואחר כך בפירוט המועדים, על כל יום טוב בפני עצמו כתוב "מקרא קודש". על הפסוק שהבאנו לעיל בפרשת ראה (למען תלמד ליראה... כל הימים), דורשת הגמרא על חיוב עונג (יבמות צ"ג ע"א-ע"ב): "למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים - אלו שבתות וימים טובים". משמע שלא רק שבת, אלא אף יום טוב בכלל עונג. ונראה שרש"י גורס: "כל הימים - אלו יום טוב ושבתות" - יום טוב מוזכר אף לפני שבת! ואכן אומר הרמב"ם (הלכות יום טוב פ"ו הט"ז) שאף ביום טוב יש מצות עונג, כבשבת:

כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה, כך כל ימים טובים שנאמר 'לקדוש ה' מכוּבד'. וכל ימים טובים נאמר בהן 'מקרא קדש'. וכבר בארנו הכיבוד והעינוג בהלכות שבת. וכן ראוי לאדם שלא יסעוד בערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כערב שבת, שדבר זה בכלל הכבוד. וכל המבזה את המועדות כאילו נטפל לעבודה זרה.

וכן נפסק בשולחן ערוך (אורח חיים תקכט, א):

מצות יום טוב לחלקו: חציו לבית המדרש, וחציו לאכילה ושתייה. ואל יצמצם בהוצאות יום טוב. וצריך לכבדו ולענגו כמו בשבת.

¹⁹ פרי מגדים (אורח חיים פתיחה כוללת א, יט): "בעונג וכבוד שבת ויום טוב... כפי הנראה במחלוקת שנויה שיש אומרים אסור להתענות בשבת ויש אומרים רק מדרבנן".

²⁰ הדברי ירמיהו (שהוזכר לעיל) הביא את הסמ"ג כמי שסובר שעונג שבת מדרבנן. אולם, כאמור לעיל, נראה דדעת הסמ"ג שעונג שבת אמנם לא דאורייתא, אך מדברי נביאים, מדברי קבלה, ולא מדרבנן.

ומצטרף לכך גם הרמ"א (שם):

הגה: ואסור לאכול ממנחה ולמעלה בערב יום טוב, כמו בשבת, שזהו **מכלל הכבוד** (רמב"ם פ"ו)... ומצוה ללוש פת בערב יום טוב **לכבוד יום טוב** (מהרי"ל הלכות יום טוב), כמו בערב שבת.

הרמ"א והמשנה ברורה (שם) מפרטים שיום טוב כשבת לענין כסות נקיה, כסות ייחודית, רחיצה בחמין, הכנות, הכנה בעצמו, הימנעות מסעודה מבעוד יום מתשע שעות ולמעלה. ובביאור הלכה מוסיף אף לענין דאין לעשות מלאכה מבעוד יום מן המנחה ולמעלה.²¹ גם בדברי רבי עקיבא איגר בסימן הראשון בשו"ת שלו רואים שאף ביום טוב יש כבוד ועונג, והוא דן מה כלול במצות שמחת יום טוב ומה כלול בעונג יום טוב (מהדורא קמא סימן א, יש דפוסים שבהם הדברים מופיעים בהשמטות):

בכל מעשה שבת איש ואשה שוין כדילפינן מזכור ושמור את שישנו בשמירה ישנו בזכירה... וממילא מחוייבת גם כן במצות עונג דשבת... היא מחוייבה בשמחה... - היינו דאסורה בהספד ותענית, ולהיות לה שמחה בשתיית יין ובשר, אבל מכל מקום נראה דאינה מחוייבת באכילת פת, דנראה דאכילת פת אינו מצד חיוב שמחה, דהא בשבת ליכא חיוב שמחה, אלא דנראה דמן כבוד שבת לקבוע סעודה על הלחם, **והכיבוד ועונג עם שמחה תרי מילי נינהו**... בשבת כל החיוב לאכול פת אינו מטעם שמחה אלא מטעם **כבוד** שבת לקבוע סעודה על הלחם... **וכן ביום טוב**, כדכתבו דמהאי טעמא צריך לקבוע ב' סעודות לחם. ואם כן יש לומר דגם ביום טוב מדין שמחה היה סגי בבשר ויין ובגדי צבעונים, אלא **דחיובי כמו בשבת**, וראיה דהרי בחול המועד אף דאיכא חיוב שמחה, מכל מקום אין חיוב לאכול פת, כדקיי"ל בש"ע א"ח, וכיון דאין אכילת פת תלוי בחיוב שמחה, יש לומר דאין נשים חייבות במצות אכילת פת ביום טוב, דהוי מצוה שהזמן גרמא...

רואים בדברי רבי עקיבא איגר שביום טוב ישנם שני הדינים: דין שמחה ודין כבוד ועונג. לעובדה שבשבת כל אכילה היא בגדר עונג יש השלכות הלכתיות. ובחלק מהשלכות אלו, מופיע במפורש, שהוא הדין גם ביום טוב. השלכות הלכתיות מדין עונג שבת:

²¹ הביאור הלכה מוסיף שכל הדינים שמופיעים בפסוקים בישיבה אינם רק בשבת אלא גם ביום טוב, ולכן ביום טוב ינהגו אף דיני דיבור של שבת שמופיעים שם. ולכאורה, לפי דבריו, הוא הדין אף דיני הליכה של שבת.

א'. שבת קובעת למעשרות, בגלל שלאכילה בשבת יש חשיבות של עונג שבת (ביצה ל"ד ע"ב). כיון שביום טוב יש דין כבוד ועונג כשבת, לכן אף אכילת עראי ביום טוב, תחשב כקבע, ותקבע למעשרות, כמו בשבת. כך מופיע במאירי בבית הבחירה (ביצה שם):

השבת כיצד? נגמרה מלאכתן של פירות, ועדיין הם בשדה, ונכנס שבת - אסור לו לאכול אף אכילת עראי, שכל אכילת שבת קבע הוא... ולקצת גאונים ראיתי שהיום טוב כשבת לענין זה, ואף אנו כתבנוהו כן בפרק ראשון בשמועת מי שהיו לו שתי כלכלות של טבל.²²

וכך פוסק שער המלך (הלכות שופר וסוכה ולולב פ"ו ה"ז ובהלכות מעשר פ"ה הכ"ג). וכן פסק למעשה הרב אלישיב. כך נמסר בשמו, וכך מופיע בספר הערותיו, ראה לקמן.

ב'. בגמרא בפסחים (ק"ה ע"א) מופיע, שכיון שכל אכילה בשבת חשובה, כשם שאכילת שבת קובעת למעשרות, כך אסור לאכול כל דבר קודם קידוש: "שבתא קבעה נפשה. דאמר רב: כשם שהשבת קובעת למעשר - כך שבת קובעת לקידוש".
הרא"ש בתשובה (כלל כה, ב) אומר שאף ביום טוב אסור לאכול לפני קידוש:

וששאלת אם מותר לשתות מים בלילי שבתות ובלילי ימים טובים קודם שיקדש, דע שהוא אסור... דשבת קובעת, ואסור ליהנות בכל מיני הנאות של אכילה ושתיה עד שיקדש.

ועל כך אמר המהרש"ם (ג, רכו): "ואחרי שהדבר מפורש בתשובת הרא"ש - מי יבא אחריו?!"

ומכך משמע שאף יום טוב קובע למעשרות. כך אומר הרב אלישיב (הערות הגר"ש אלישיב ביצה ל"ד ע"ב):

²² אמנם, ככל הנראה היה גם נוסח אחר לדברי המאירי, שבו מופיע להיפך, שאין דין יום טוב כשבת לענין קביעות מעשרות. כך, לדוגמה, הובא בשם המאירי בשער המלך (מעשרות פ"ה הכ"ג): "מצאתי למאירי ז"ל שכתב בהדיא דיי"ט אינה קובעת, שכתב וז"ל: וכן יש מי שמפרש דהאי אפי' בחול דקאמר ביי"ט קבעי למימר, כלומר: אמאי אשמועי' פלוגתייהו בשבת? לישמוי' פלוגתייהו ביי"ט! דהא ביי"ט נמי שייך פלוגתא דברירי! ואמאי אשמועינן שבת אי לאו דאתא לאשמועינן דשבת קובעת דכתיב בה עונה ובי"ט דלא כתיב בה עונה לא? ומשני: האי דנקט שבת לאשמועינן דאפילו שבת טבל מוכן הוא עכ"ל". וכך הובא בשם המאירי בהערות הגר"ש אלישיב (ביצה ל"ד ע"ב): "...המאירי (נדפס בפני עצמו, לא בבית הבחירה) מביא דיש מי שמפרש דקושיית הש"ס, דאי אתא לאשמועינן רק דין מוקצה הוה ליה לאוקמא ביום טוב דאית ביה איסור מוקצה, ועל כרחך דמאי דנתחייב במעשר הוא משום השבת, ולכך לא נקיט יום טוב דאינו קובע למעשר. והיינו כמ"ש בצ"ח בסוגיין, וכן הוא בפני יהושע דהך דינא דשבת קובעת למעשר הוא דוקא בשבת דאיכא מצות עונג ולא ביום טוב". אולם, למעשה, אף שער המלך והגר"ש אלישיב מסכימים שאף יום טוב קובע למעשרות, וכפי שיובא לקמן (וכן בהערותיו לביצה י"ג ע"א הזכיר הגר"ש"א בשם המאירי אך ורק את דבריו שיי"ט כשבת לענין קביעות למעשרות).

יום טוב אם קובע למעשר - יש להוכיח מתשובת הרא"ש, דדעתו דגם יום טוב קובע למעשר, דבגמרא פסחים איתא דכשם שהשבת קובעת למעשר כך קובעת שיהיה אסור לאכול ולשתות כלום קודם קידוש, ובתשובת הרא"ש מבואר דגם ביום טוב אסור לאכול ולשתות קודם קידוש, ומבואר דסבירא ליה דגם יום טוב קובע למעשר כמו שבת.

ג'. לדעת ר' אביגדור, אף שאכילת קבע חייבת בסוכה ואכילת עראי לא חייבת בסוכה, בשבת וביום טוב אסור לאכול שום דבר חוץ לסוכה, כיון שבשבת וביום טוב כל דבר שאוכלים הוא בגדר קבע. דבריו הובאו בשבולי לקט (סוכות סוף סימן שדמ), תניא רבתי (פד), אליה רבה (תרלט, יא), ברכי יוסף (תרלט, ה), שערי תשובה (תרלט). התניא רבתי מוסיף, שאפילו שתיה חשיבא כקבע. בספר שבולי הלקט מנמק: הואיל דאדם קובע סעודתו על היין.

אליה רבה מוסיף שמשמע שאף דעת הירושלמי (פ"ב ה"ה) להחמיר בזה. נראה כוונתו לדברי הירושלמי: "רב חונה אזל לעייני טב למימנה. מי אתי צחא גו איסרטא ולא קביל עלוי מיטעום כלום עד דעל ליה למטללתייה דר' יוחנן ספרה דגופתא". אליה רבה ציין שאף המגן אברהם הביא את הירושלמי, ונראה שהבין שדעת המגן אברהם, שמעשה רב הונא אינו רק מידת חסידות, אלא שדעתו להחמיר בזה.²³

ד. הרא"ש מחדש שלשם קידוש במקום סעודה, אין צורך דווקא בסעודה גמורה, אלא סגי אף במיני מגדים, לפי שכל סעודת שבת חשובה היא, ואפילו סעודת עראי נחשבת בשבת כסעודת קבע. זו לשונו (פסקי ריא"ז פסחים י, א):

וכן אם היה רוצה לוכל (=לאכול) מיני מגדים בבית אחד ועוד היה רוצה לאכל עיקר סעודתו בבית אחר, מקדש במקום שאוכל סעודה הראשונה ואין צריך לקדש במקום סעודה השנייה, לפי שכל סעודת השבת חשובה היא, ואפילו סעודת עראי סעודת קבע היא נחשבת בשבת, ויצא בקידוש הראשון, ועל הסעודה השנייה מברך בורא פרי הגפן, ואחר כך אוכל סעודתו כדרך שעושה בסעודת היום, כמבואר בקונטרס הראיות.²⁴

²³ ראשונים אחרים לא פסקו כך, אלא פסקו שאכילת עראי אף בשבת ויום טוב לא חייבת בסוכה, וכך כנראה דעת השולחן ערוך (תרלט, ב). כיון שמצות עונג שבת ויום טוב מחשיבה אף אכילת עראי, מדוע אין היא חייבת בסוכה? שו"ת מהר"ח אור זרוע (עא): "וגמיהו לאכול עראי בשבת חוץ לסוכה - שמא אין לאסור מהאי טעמא, דהתם בעינן תשבו כעין תדורו." לענין סוכה שאני, דבסוכה נאמר 'תשבו - כעין תדורו', דוקא אכילה שבכל השנה, אף בחול, נעשית בדירה - צריכה סוכה.
²⁴ ואף שאין הלכה כמותו, דן הרב עובדיה יוסף, שבמקרים מסוימים, בצירופים נוספים, המיקל יש לו על מה לסמוך (יביע אומר ב אורח חיים ט).

ה. על פת הבאה בכיסנין מברך מזונות, ואם קבע על כך סעודתו מברך המוציא. יש מי שאומר שבשבת כל אכילת פת הבאה בכסנין חשיבה קבע, ומברך המוציא (כתב יד קדמון, מובא בברכי יוסף ובשערי תשובה אורח חיים קסח).²⁵

ראינו שאף ביום טוב מצינו דין עונג (וראינו אף השלכות הלכתיות מכך). בעקבות כך, מפתיע לגלות שכמה אחרונים נקטו שביום טוב אין כבוד ועונג. לכאורה דבריהם בניגוד לדעת הרמב"ם והרא"ש והשולחן ערוך, ולכאורה אין לדבריהם מקור בראשונים.²⁶ מצינו כן בחתם סופר (שבת קי"א ע"א) שאומר שדווקא בשבת יש מצות עונג, ולא ביום טוב:

ודע, לפי עניות דעתי יש חילוק בין שבת ליום טוב: **דביום טוב** מצות אכילה דאורייתא מ"ושמחת", אבל **אין עונג מפורש בו**, והאוכל ושותה שלא לתיאבון - נהי דלא התענג מכל מקום מצות אכילה קיים. מה שאין כן בשבת בעי עונג דוקא. על כן כתב רמב"ם ובש"ע סי' תקכ"ט דאסור לאכול בערב יום טוב מן המנחה ולמעלה כמו בערב שבת - משמע ערב שבת פשיטא ליה טפי! היינו משום שעונג מפורש בשבת ולא ביום טוב. ולעומת (זאת): המתענג בתענית בשבת הרי קיים עונג בתעניתו, מה שאין כן ביום טוב בעי ושמחת דוקא, ואין שמחה אלא באכילה ושתיה, כמבואר פרק קמא דמועד קטן ט' ע"א גבי חינוך בית המקדש.

עונג פירושו להתענג, לחוש תחושה טובה. בשבת שיש מצות עונג, אם אוכל שלא לתאבון, אינו נהנה מכך - פשוט שלא מקיים בכך מצות עונג. ולהיפך, אם מתענג מתענית בשבת - יקיים עונג על ידי תענית.

לעומת זאת ביום טוב, אומר החתם סופר, המצוה היא שמחה. המצוה היא בעצם האכילה. אם אוכל שלא לתאבון, שלא להנאה - פחות פשוט שאינו מקיים את המצוה. ואם נהנה מלהתענות - לא יקיים בכך את המצוה. וכאמור, אומר החתם סופר שביום טוב יש שמחה, אך לא עונג (ומרחיב בכך מעט יותר בשו"ת חלק א אורח חיים קסח).

²⁵ מכל מקום, להלכה, אף בשבת אם לא קבע מברך מזונות. ברכי יוסף שם ס"ק ה: "הרב מהר"י חאגיז בספר עץ חיים פ"ד דמעשרות נסתפק בזה אי שבת קובעת לפת הבאה בכסנין. והרב גנת ורדים כלל ג' סי' י"א פשיטא ליה דלענין כסנין אין חילוק בין שבת לחול... ודברי הרב גנת ורדים נכונים בטעמן, דלענין כיסנין כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת, דעל אכילת עראי מברך בורא מיני מזונות ומעין שלש. וכן עמא דבר".

²⁶ פרט לדעת המאירי, שראינו סתירה בדבריו.

מצינו כן גם בנודע ביהודה (צל"ח ביצה ל"ה ע"א):

ונתתי לבי לעיין עוד בדבר אחר שאני מסתפק בו: דהא דמבואר כאן ובכמה מקומות בש"ס שהשבת קובעת למעשר - אם גם יום טוב קובע למעשר כמו שבת? לפי שלא נזכר בש"ס בשום מקום יום טוב, רק שבת. וכן ברמב"ם בפ"ג ופ"ה מהלכות מעשרות לא נזכר אלא שבת, וכן נלע"ד. ואמנם הסברא לחלק בין שבת ליון טוב נלע"ד, שהרי כאן בתחלת הסוגיא הטעם דשבת קובע משום דכתיב וקראת לשבת עונג, ולכן אכילתה חשובה ואכילת ארעי שלה מחשב קובע, כמו שפירש"י בשמעתין. והנה זה פשוט דגם אכילת ארעי עונג הוא, ושייך בו וקראת לשבת עונג, אבל ביום טוב לא מצינו עונג, אבל מצינו בו שמחת "ושמחת בחגך", והרי שמחה זו שכתובה בתורה היינו בשר שלמים - דבר שלא שייך בו מעשר ותרומה, ולכן נראה דבדוקא אמרו בכל מקום שבת אבל יום טוב אינו קובע (למעשרות)...

אומר הנודע ביהודה, שביום טוב יש מצות עונג, ולא מצות שמחה. שמחה - בשלמים²⁷. עונג - בכל אכילה. ולכן שבת קובעת למעשרות, ולא יום טוב (בניגוד למה שראינו לעיל במאירי, בשער המלך ובגריש"א). ומסיים הצ"ח:

...נתחזק מה שאמרתי לעיל מסברא, שדין זה ששבת קובע הוא שבת דוקא אבל לא נכלל יום טוב בכלל זה, ומעתה דברי רבינו (הרמב"ם) מדויקים מאד, וטעמו ונימוקו עמו, שאמר דין זה ביו"ט, דאי הוה אמר דינו בשבת - לא הוה דייקינן דבשאר שנים אמירתו קובע, אלא הוה אמרינן שבשאר שנים שבת קובע ולא אמירתו, או דהוה אמרינן דשבת בצירוף אמירתו קובע אפילו בדבר שלא נגמרה מלאכתו אבל בחול אין האמירה קובע כלל וכלל, לכן נתחכם רבינו ונקט דינו ביו"ט, והרי ביום טוב לא נאמר עונג, ואין יום טוב עדיף מחול לענין קביעת מעשר, ועל כרחך שבאמירתו הוקבעו למעשר. והנה מה שכתבתי מדעתי שאין יום טוב קובע למעשר...

כאמור, אומר הצ"ח, שנראה שרק שבת קובעת למעשר, ולא יום טוב, ולכן הגמרא בביצה (שציינו לעיל) נקטה בדוקא שבת ולא יום טוב. ואומר הצ"ח, שדין עונג הוא בשבת ולא ביום טוב! (ולכן הרמב"ם בהעתיקו את המשנה כתב "יום טוב" ולא "שבת", ואף שמדובר

²⁷ מדברי הגריש"א בהערותיו לביצה י"ג ע"א נראה שהוא מבאר שהצל"ח התכוון ששמחה בבשר, לאו דוקא שלמים.

גם בגרוגרות וצימוקים). וכמו הצלי"ח, מצינו כן גם בפני יהושע (ביצה מ' ע"א) שיום טוב לא קובע למעשרות. וכן החתם סופר (שם) הביא את הפני יהושע והלך בדרכו.

ולכאורה קשה על דברייהם, הרי ברמב"ם וברא"ש ובשולחן ערוך מבואר שדין עונג הוא גם ביום טוב, ולא רק בשבת! וכן הקשה השואל ומשיב בהגהותיו על הצלי"ח (שם):

עיין רמב"ם פרק ו מהלכות יום טוב, ובטוש"ע אורח חיים סימן תקכ"ט, **דמבואר**

דיו"ט חייב לענג כמו בשבת...

וכן הקשה גם החתם סופר בעצמו בהמשך דבריו (שם בסוף ביצה):

אמנם שער המלך מיייתי לשון רמב"ם פ"ו מלכות יום טוב הט"ז, דוקראת לשבת עונג קאי נמי איום טוב, דולקדוש ה' מכובד היינו יום טוב, אם כן הדרא קושיא לדוכתיה **גם יום טוב קובע**.

כנראה שאחרונים אלו, שנקטו שאין עונג ביום טוב, תפסו שהמקור לעונג שבת אינו מפרשת אמור או פרשת ראה, ששם כאמור לעיל, משמע שהפסוקים מתייחסים גם ליום טוב, אלא מהפסוקים שראינו בפרשת כי תשא, שמתייחסים דוקא לשבת, או מהלכה למשה מסיני, והבינו שההלכה למשה מסיני היא דוקא על שבת. אמנם, עדיין קשה, איך חלקו על הרמב"ם והרא"ש והשולחן ערוך?

תירוץ אחד לתרץ את דברי האחרונים, על פי דברי החתם סופר עצמו (שם בסוף ביצה). הוא מותיב והוא מפרק:

אך נראה לי **דתלוי בפלוגתא**, דבריש פרק כל כתבי קיי"ט ע"א מפרש ליה רב המנונא: **קדוש ה' - זה יוה"כ**, מכובד - כבדהו בכסות נקיה, וכן פסק בטוש"ע או"ח סי' תר"י סעי' ד', **ואם כן יום טוב אינו קובע למעשר**. ואם כן ירושלמי ריש פרק ד דמאי דמיייתי שער המלך הנ"ל ראייה ממנו **דיום טוב קובע - פליג וסבירא ליה דאיום טוב קאי** וכרמב"ם פ"ו מה' יו"ט הנ"ל. ומהתימה בשו"ע אף על גב בסי' תר"י סעי' ד' פסק כרב המנונא דשבת קיי"ט הנ"ל, מכל מקום בסי' תקכ"ט ס"א פסק כרמב"ם דחייב לענג יום טוב נוסף על מצות עשה של שמחה.

אם כן, ישנן שתי דעות האם המילים "לקדוש ה' מכובד" מתייחסות ליום טוב או ליום כיפור. הרמב"ם והשולחן ערוך שפסקו שיש דין עונג גם ביום טוב, התבססו על הבנה ש"לקדוש ה' מכובד" מתייחס ליום טוב. אולם, השולחן ערוך עצמו בהלכות יום כיפור פסק את דברי הגמרא בשבת קיי"ט שמהם משמע ש"לקדוש ה' מכובד" מתייחס ליום כיפור. אם כן, בשולחן ערוך עצמו יש סתירה. יתכן שזו הסיבה שהרשו לעצמם הפני יהושע, הצלי"ח

והחתם סופר לפסוק כדברי השולחן ערוך בהלכות יום כיפור, ש"לקדוש ה' מכובד" מתייחס ליום כיפור, וממילא אין מקור לעונג ביום טוב, ולכן עונג ביום טוב ליתא.

תירוץ נוסף מתבסס על הגמרא שהזכרנו לעיל בפסחים (ס"ח ע"ב):

תניא: רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה. רבי יהושע אומר: חלקהו, חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש. ואמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו - כתוב אחד אומר: עצרת לה' אלהיך; וכתוב אחד אומר: עצרת תהיה לכם. רבי אליעזר סבר: או כולו לה' או כולו לכם. ורבי יהושע סבר: חלקהו, חציו לה' וחציו לכם... אמר רבה: הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם. מאי טעמא? וקראת לשבת עונג.

אומר הרב צבי יהודה תאומים, אחיו של האדר"ת, שמגמרא זו מוכח שאין דין עונג ביום טוב, אלא רק בשבת. אחרת, כשם שהגמרא אמרה הכל מודים בשבת דבעינן לכם מ"וקראת לשבת עונג", הוא הדין גם ביום טוב היו הכל מודים דבעינן לכם! כך מביא האדר"ת בשם אחיו ביבני בנימין²⁸ (הלכות יום טוב ו, טז):

הרה"ג מ' צבי יהודה תאומים ז"ל, האבד"ק ראגאלי, הביא ראייה מהימנא דליכא מצות עונג, מהא דפסחים ס"ח ב'... אבל בתשובתי אליו כתבתי בס"ד דבר נכון לקיים דברי רבינו (הרמב"ם), דבאמת צדקו דבריהם דאין יום טוב בכלל מצות עונג דכתיב וקראת לשבת עונג ולא ליום טוב, אבל באמת הוא שייך לפלוגתת בית שמאי ובית הלל... ועיי' (ביצה) ב' ב' דמבואר **דלביית הלל** דסבירא ליה איסור הכנה גם ביום טוב מיקרי שבת, ואם כן שפיר הוה בכלל עונג. ושם בפסחים דאמר הכל מודים קאי על רבי אליעזר... **ורבי אליעזר** הרי סבירא ליה בכל מקום כשיטת בית שמאי... אם כן סבירא ליה **דיום טוב אינו בכלל שבת**, אם כן מהאי טעמא שפיר לשיטתיה אין חיוב עונג ביום טוב כלל. ובזה אתי שפיר משנה דסוף פרק דביצה, ואתי שפיר מה שגמגמו בה המפרשים על דברי רבינו פ"ב ה"ט מה שנקט יום טוב ובמשנה קתני שבת, דרבי אליעזר לשיטתיה רק שבת קובע למעשר, ולדידן אף יום טוב... אבל לדידן ודאי יום טוב בכלל.

האדר"ת דחה את דברי אחיו: כשהגמרא אמרה "הכל מודים..." היא בעצם התכוונה, שגם ר' אליעזר מודה דבשבת בעינן לכם. ר' אליעזר הוא שמותי, מבית שמאי. לשיטת בית שמאי אכן צריך לומר דביום טוב אין חיוב עונג. אולם, לבית הלל מצינו בריש ביצה (ב' ע"ב) שאף

²⁸ ספרו של האדר"ת, 'בני בנימין', נקרא כך כיון שהוא מכיל חידושים שלו ושל אחיו - הרב צבי יהודה תאומים, שניהם בניו של אביהם, רבי בנימין. גם כאן מביא האדר"ת את דברי אחיו, ודן בהם.

יום טוב בכלל שבת. ולשיטתם אומר ר' יהושע שאף ביום טוב צריך "לכס". ממשיך האדר"ת:

אולם דברי רבינו (הרמב"ם) עומדים לנגד זה, דהא יליף מקרא דלקדוש ה' מכובד ולא מרישא דקרא - משמע דלא סבירא דיום טוב בכלל שבת.

האדר"ת הקשה על דברי עצמו: על פי דבריו, הרמב"ם היה צריך לכתוב שיש דין עונג ביום טוב מ"וקראת לשבת עונג", והרמב"ם לא כתב כן אלא כתב שביום טוב יש דין עונג, מ"ולקדוש ה' מכובד"! מסיים האדר"ת:

אבל נראה לי האמת יורה דרכו, דחסר כאן בדברי רבינו (הרמב"ם), דהרי מתחיל ממצות כיבוד ועונג ומסיים רק מקרא דכיבוד, אלא ודאי דאין הכי נמי שצריך לומר "שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד"! ומה שכתב שכל יום טוב קרוי מקרא קודש הוא לראיה על שחייבין בכיבוד יום טוב כמו בשבת. וכך הסברא נותנת ומחייבת לקרות קדוש ה' לשבת לבד, ועל זה הוסיף דלכל יום טוב הוא קורא קדוש ה' כמו לשבת, ואתי שפיר הכל בס"ד.

אך קשה לי על דברי רבינו משבת קי"ט א' דאמר ליה ריש גלותא לרב המנונא: מאי דכתיב ולקדוש ד' מכובד? ואמר ליה: זה יוה"כ שאין בו אכילה ושתייה, כבדהו בכסות נקיה. ואם כן נדרש קרא ליוה"כ ולא ליו"ט כלל! וצריך לומר דאין הכי נמי דקאי גם על יוה"כ, אבל הוא מיתורא דקרא, דהוה ליה למימר "וקראת לשבת ולקדוש ד' עונג ומכובד"! אלא ודאי דאיכא יום אחד שאין בו עונג אלא כיבוד, ולזה אמרינן שהוא יוה"כ. ועדיין צ"ע. וגם מה שהשמיט רבינו בהלכות יוה"כ הא דכבדהו בכסות נקיה.

האדר"ת מתרץ: מ"ולקדוש ה' מכובד" לומדים כבוד יום טוב, מ"וקראת לשבת עונג" לומדים עונג יום טוב. ומכל מקום, נשאר האדר"ת בצ"ע.

ראינו, אם כן, סברות לכאן ולכאן, ואולי לכן נחלקו האם יש עונג ביום טוב. האדר"ת תירץ את הקושיה על דברי עצמו ודחה את דברי אחיו, על פי זה יובנו האומרים שיום טוב בכלל עונג. האומרים שיום טוב אינו בכלל עונג, אולי יסברו כדברי אחיו של האדר"ת או כדברי האדר"ת עצמו על פי קושייתו.

יתכן שניתן להביא משען לאומרים שאין עונג ביום טוב מדברי רש"י במסכת מגילה. אומרת הגמרא (מגילה כ"ג ע"א):

תניא: **ביום טוב מאחרין לבוא וממהרין לצאת**, ביום הכפורים ממהרין לבוא ומאחרין לצאת, **ובשבת ממהרין לבוא וממהרין לצאת**.

וביאר רש"י: "ביום טוב... ממהרין לצאת - משום שמחת יום טוב. ובשבת... ממהרין לצאת - משום עונג שבת".

רש"י שינה בין שבת ליום טוב. בשבת כתב עונג שבת, וביום טוב כתב שמחת יום טוב. יתכן שניתן לדייק מדברי רש"י, שדוקא בשבת יש עונג שבת וביום טוב אין עונג יום טוב. אם נכונים הדברים, יתכן שהאחרונים הנ"ל הרשו לעצמם לנטות מדברי ראשונים אחרים, כי הלכו בדרכו של רש"י.

מדוע מצוה לענג את השבת (ואת יום טוב)?

השבת היא במדרגה כל כך גבוהה, שקדושתה נשפעת אף על הגשמיות, אף על החומריות, ולכן אף עונג גשמי בשבת הוא בעצם התמלאות ברוחניות.²⁹ כך מובא בליקוטי מוהר"ן (תורה נז):

ועונג שבת הזה, זה בחינת **אכילה בקדושה**... וזה שציוה אותנו על אכילת שבת, כמו שכתוב אכלוהו היום כי שבת היום לה'. **כי אכילת שבת נעשה קדושה ואלוקות גמור**, בלא תערובת סיגים כלל.

ובזכות מדרגת השבת האדם עולה למדרגה כה גבוהה, שעל ידי עונג שבת הוא משפיע קדושה על הגשמיות. כך כתב הרש"ר הירש (מתנה טובה עמוד צ"ז-צ"ח):

מכח קדושת השבת, שנעטרה בה הבריאה, **יכול האדם** להתקדש ולקדש את מחנהו ואת כל אשר לו, **ולהעלות** הכל ממחשכי החומריות אל אורות הקדושה העליונה.

הבעל שם טוב מסביר שכיון שהנשמה מתענגת, היא לא רוצה להתענג לבד, אלא יחד עם הגוף, ולכן מענגים אף את הגוף בשבת, ומביא על כך הבעל שם טוב משל יפה. הדברים מובאים בתולדות יעקב יוסף (פרשת כי תבוא):

²⁹ וכמו שמצינו בקדושת המקום: אכילת פירות ארץ ישראל היא הכנסת קדושה לגוף. היו שאמרו שאין לומר ב"על המחיה" את המילים "לאכול מפריה ולשבוע מטובה" (טור אורח חיים ר"ח מעיד שאביו הרא"ש לא היה אומר מילים אלו), אך הב"ח אומר שיש לומר מילים אלו. אין זו תאוה גרידא, אלא השתוקקות לארץ ישראל כדי "לאכול מפריה ולשבוע מטובה", להכניס את הקדושה לתוך הגוף. זו לשונו: "קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה, היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ... באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבוע מטובה".

להבין טעם משתה ושמחה בשבת וביום טוב... שמעתי ממורי (הבעל שם טוב): משל לבן מלך שנשתלח למרחקים לכפר אחד (שבו דרים) פחותי הערך, ובהאריך הזמן שמה הגיעו כתב מאביו המלך, ורצה לשמוח בו מאד, אך שחש מבני הכפר שילעיגו עליו באומרים: מה יום מיומים?! ושמחה מה זו עושה?! מה עשה בן המלך? קרא לבני הכפר, וקנה להם יין ושאר מיני יין המשכרים עד ששמחו בעסק יין, והוא מצא עת לשמוח מאוד בשמחת אביו, ודפח"ח. והנמשל מובן: כי הנשמה בושה לשמוח בשבת בתענוגי אביה המלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא בהנשמה יתירה, שהוא לו אגרת שלומים מאביו, מחמת הגוף שהוא כבן כפר, לכך צוותה תורה לענג הגוף בשבת ויום טוב, ואז **כשהגוף שמח בשמחת הגוף**, אז יש פנאי לנשמה לשמוח בשמחת דביקות המלך הקדוש ברוך הוא, ודי בזה...

התולדות יעקב יוסף גם מסיק מסקנה מעשית מכך:

העולה מזה, **זאין מקום לגוף לשמוח בשבת ויום טוב, כי אם כדי** שיהיה אז פנאי לבן מלך שהיא הנשמה לשמוח בשמחת אביו שבשמים, מה שאין כן בלאו הכי.³⁰

על פי זה, מביא התולדות יעקב יוסף תירוץ לסתירה: מחד גיסא אומרת הגמרא במסכת ביצה (ט"ו ע"ב):

אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר ברבי שמעון: אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, **לוא עלי** וקדשו קדושת היום, והאמינו בי ואני פורע.

מאידך גיסא אומרת הגמרא במסכת שבת (קי"ח ע"א): "רבי עקיבא היא, דאמר: **עשה שבתך חול, ואל תצטרך לבריות**".

תוספות (ביצה שם) הקשו קושיה זו, ותרצו את הסתירה: "לוא עלי ואני פורע - והא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, **הני מילי כשאין לו לפרוע**".

³⁰ ומעין זה כתב השל"ה מסכת שבת פרק נר מצוה: "ואמרו רבותינו ז"ל: כל המענג את השבת - ולא אמרו כל המענג בשבת - כי האדם לא יהיה כוונתו על עצמו לענג, רק יעשה העונג בשביל כבוד השבת. והו' יקראת לשבת ענגי שתקרא להשבת - ענג. כענין מי שמוזמין אורח חשוב וגדול, שעושה סעודה לכבודו, ובלא האורח היה קשה עליו ההוצאה והתענוג. וכך פירש הזהר... ועל כן, אותן הממלאים בטנם כסוס וכפרד אין הבין... ואחר כך מרוב מאכלים נופלת תרדמה עליהם, ומכלים מוחם, אלו אין נקראים מענגים את השבת, אלא הם מענגים את עצמם בשבת. על כן יכלכל דבריו במשפט. והחכם עיניו בראשו, ... אף על גב שיאכל וישתה כראוי, אין הכוונה למלאות בטנו, כי לא מנוחה ועונג יקרא לזאת, אלא איבוד המאכל והגוף, גם הפסד לנפש שלא יוכל לעמוד על עמדו מרוב שביעתו, כדי לעסוק בתורה ובמצות... אבל הענין הוא, שיאכל וישתה... מאכל טוב ויפה מוטעם ומתוקן קל העיכול, מעט הכמות ורב האיכות, ובלבד שלא ימלא כריסו... ויקום מתוך שמחת אכילתו לקבוע לימודו, או יישן מעט לנוח ראשו ואבריו, ואחר כך ישב ללמוד... כי שבת קודש הוא ויתדבק בקדושה".

התולדות יעקב יוסף, על סמך דבריו הנ"ל, מביא תירוץ אחר (ובתוך כך גם עונה על שאלה נוספת: מדוע לא כתבה הגמרא בביצה בקיצור: "לוו עלי ואני פורע"? מדוע הגמרא כתבה באריכות: "לוו עלי וקדשו קדושת היום, והאמינו בי ואני פורע"?):

וזה שדקדק הש"ס בתיבות יתירות: ואמר הקדוש ברוך הוא לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי, ואז אני פורע. ורוצה לומר: שיהיה הלואה לענג הגוף **בשביל הנשמה**... ואז רשות ללוות לענג הגוף כדי לקדש הנשמה ולהאמין ולדבק בשמו יתברך, אז **אני פורע**. ומה שכתב: עשה שבתך חול, היינו כשאני עושה בשביל בן המלך רק **בשביל בן כפר לחוד**, שאז נקרא "שבתך" של **הגוף**, אז **יעשה חול ולא יצטרך לבריות**. כמו במשל שאין בן המלך פורע לבן כפר כי אם לתועלתו, וק"ל.

שבתך - תעשה חול. כלומר אם העונג שבת הוא בשביל עצמך, להנאתך, "סתם" - אל תצטרך לבריות לשם כך, תעשה שבתך חול. אולם אם אתה שובת לש"ש, לשם הקדושה והאמונה, כפי שהגמרא בביצה מאריכה - זהו דבר גדול, ועל כך "לוו עלי ואני פורע"³¹. ומסיים התולדות יעקב יוסף:

הנה כמו שיש בפרטות אדם גוף ונשמה... כך יש בכללות עולם גוף ונשמה... בעלי גוף, והצדיקים העוסקים בצרכי נשמה... בעלי צורה בושין **לשמוח** בשמחת המצוה מחמת אלו **בעלי חומר**, לכך יש לשמוח אלו האנשים בעלי חומר... **כדי שיהיה מקום לבעלי צורה לשמוח בדביקות ה' יתברך**, כמו במשל בן מלך עם אנשי הכפר... (כאשר) אין בין חומר וצורה דביקות וחיבור כלל זה עם זה, ומכל שכן כשהם מתנגדים זה לזה, ובשמחת בעלי חומר לא יהא מקום לבעלי צורה לשמוח בדביקות הש"י, וודאי אין מקום לשמחם... עשה שבתך חול כו', וכנ"ל.

כמו בשבת, כך בכלל בעולם, אומר התולדות יעקב יוסף, אם השמחה איננה מחוברת לקדושה, אין בה טעם, "ולשמחה זו מה עושה?" אין מקום לעונג ולשמחה, אלא כאשר השמחה באה בדבקות עם הצדיקים, בחיבור עם התורה והמצוות, עם הרוחניות, עם קרבת אלוקים.

³¹ בפרשת נשא מביא התולדות יעקב יוסף תירוץ נוסף לסתירה הנ"ל: תליא במדרגת הבטחון של האדם. אם הוא בבטחון גדול - לוו עלי ואני פורע. אם הוא לא בבטחון גדול - יעשה שבתו חול ואל יצטרך לבריות. זו לשונו: "הרב המגיד מבאר... כי יש מדריגות שונות בכל אדם לפי בחינתו והאמנתו ובטחונו בו יתברך: שאם הוא במדרגה זו של האמונה ובטחון, ותופס דעה זו לענג שבת ויום טוב בטענה זו שאמר הקדוש ברוך הוא לוו עלי ואני פורע, והאדם המאמין בזה ובטוח בו יתברך ללוות - ודאי ה' יתברך פורע. ויש אדם שאינו במדריגות בטחון, ואינו רוצה ללוות מן אחרים אחר שאין לו משלו, באומרו הלא אמרו חז"ל עשה שבתך חול וכו', אז אחר שתופס דיעה זו - כך הוא האמיתי לפי בחינתו. והבן, ודפח"ח".